

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1994

6

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1995, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag:

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0510-X

PALEO-AKTUEEL

6

redactie

Mette Bierma

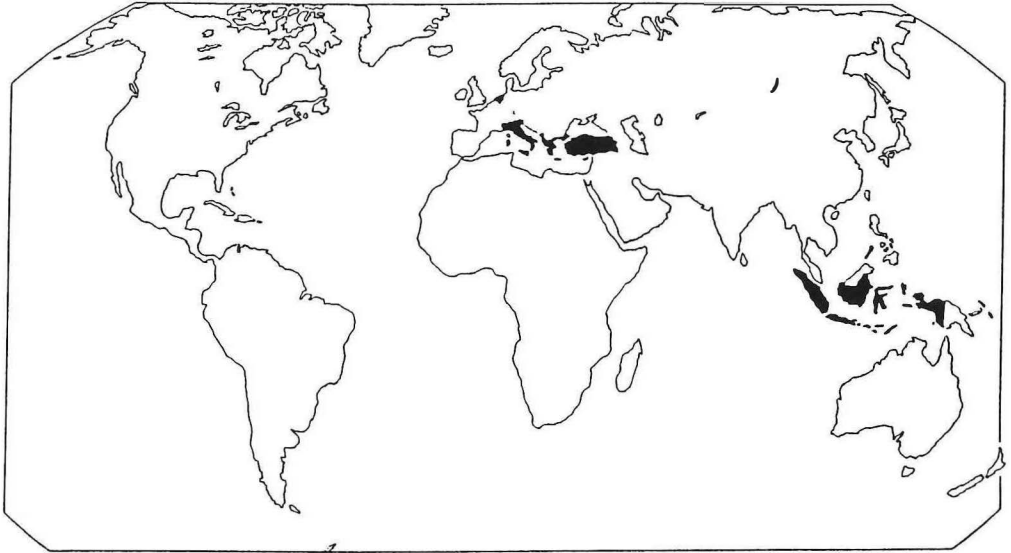
Jurjen M. Bos

Otto H. Harsema

Vakgroep Archeologie

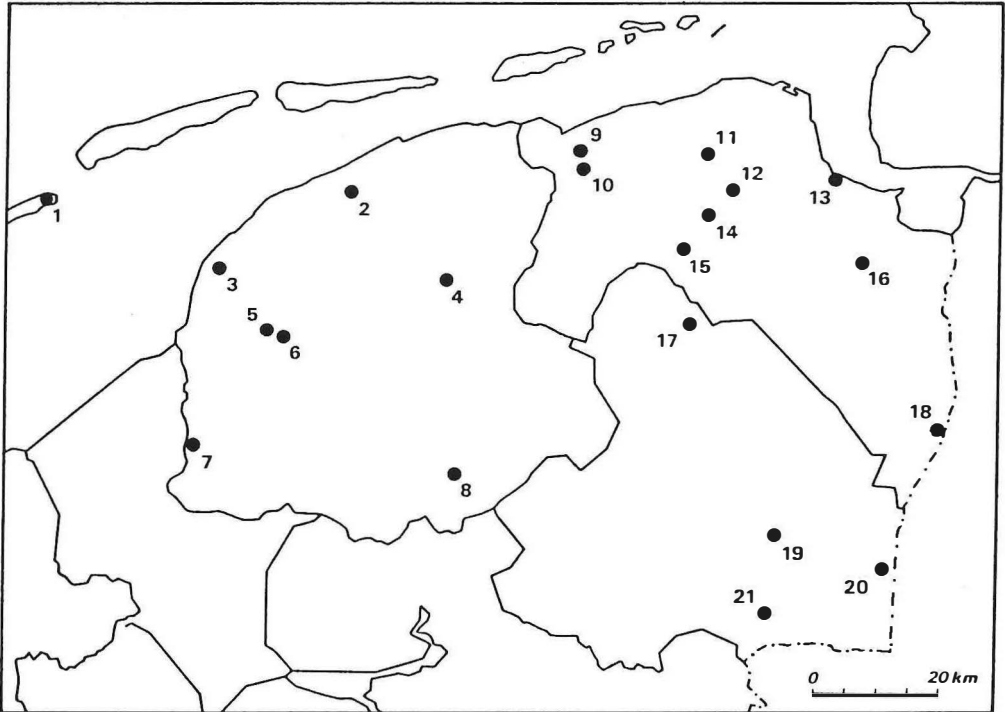
Groningen, 1995

In deze aflevering: Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland en Turkije

In deze aflevering uit Noord-Nederland

1. Oost-Vlieland;
2. Hallum;
3. Wijnaldum;
4. Suameer;
5. Wommels;
6. Oosterend;
7. Hindeloopen;
8. Oldeholtwolde;
9. Ulrum;
10. Houwerzijl;
11. Toornwerd;
12. Lellens;
13. Heveskes;
14. Thesinge;
15. Groningen;
16. Midwolda;
17. Yde;
18. Hasseberg;
19. Schoonoord;
20. Barger-Compascuum;
21. Dalen.

INHOUD

D. STAPERT	
De vuistbijl van Oldeholtwolde (Fr.)	9
L. JOHANSEN EN D. STAPERT	
'Vuur-stenen' in het laat-Paleolithicum	12
H. WOLDRING	
Palynologische aanwijzingen voor akkerbouw in het 10e millennium BP in Centraal-Anatolië?	16
B. BOEKSCHOTEN EN D. STAPERT	
Tijd slijt	20
D.L. BEKKER	
Leang Burung 2: 10.000 jaar continue bewoning?	23
A.L. BRINDLEY	
Datering van bouw en gebruik van de Papeloze Kerk (D49), op grond van het aardewerk	27
A. UFKES	
Een bijzondere scherf uit Kolhorn (N.-H.)	30
J. HIELKEMA	
Een onderzoek naar de vondstcontext van de bronzen bijlen die in Noord-Nederland zijn gevonden	34
O.H. HARSEMA	
Een bronsstijldhuis gebouwd bij Emmen (Dr.)	37
H.A. GROENENDIJK EN W.A. CASPARIE	
XXVII (Bou) Hasseberg (Gr.). Een daloversteek in een Westerwoldse 'ril'	41
J.M. BOS, J. SCHEFFER, E. TAAYKE EN H.T. WATERBOLK	
De kolonisatie van de Friese klei: opgraving Wommels-Stapert (gem. Littenseradiel, Fr.)	45
O.H. HARSEMA	
Nieuwe ijzertijdontdekkingen onder het oude bouwland van Dalen (Dr.)	49
J.M. PASVEER	
Archeologisch onderzoek in Irian Jaya. Verslag van een eerste oriënterende reis	53
G.J. DE LANGEN	
Archeologische terreinwinst. Pleidooi voor archeologische erfgoedplanning in Friesland	56

G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T.M. PERGER, S. WENTINK EN M.H. WISPENWEY Tussen beleid en wetenschap. Tussentijds bericht over het project Bescherming Op Maat in Friesland	60
J.M. BOS Terpzoelen	64
P. ATTEMA Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome; de Sezze survey, Italië	67
ZOÏ MALAKASIOTI, VASSO RONDIRI & REINDER REINDERS Groninger bijdrage aan Griekse monumentenzorg	71
J. SCHEFFER Archeologische veldverkenningen in het ruilverkavelingsgebied Wommels (Fr.)	75
J. SCHELVIS Mijten op de achtergrond. Belang, definitie en mogelijke herkomst van de achtergrondfauna in subfossiele mijtenfauna's	78
A.T. CLASON Het Jacobschaap, een oud Nederlandse ras?	82
R. BAKKER Stuifmeel van veldzuring en schapezuring: aanzet tot ecologische en archeologische interpretatie	85
A.D. DE VRIES EN S. BOTTEMA De paleohydrologie van het Reestdal (Dr.)	89
M.C. GALESTIN Egyptisch godinnenpaar op Groninger wierde?	91
J. BANDEL, A. BRENNAN, H. HALICE, K. VAN DER MEULEN, J. NICOLAY, M. ROOKE, E. VAN DER SCHAFT, J. VELDHUIS EN M. WIGGERS Speurtocht naar de vindplaats van 'het meisje van Yde' (Dr.)	94
S. BOTTEMA Het ontstaan van het veentje van het meisje van Yde (Dr.)	96
S. BOTTEMA Het oppervlaktemonster: de relatie tussen stuifneelregen en vegetatie	99
T. LOOIJENGA Toch runen uit Wijnaldum (Fr.)?	102

A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch antropologisch onderzoek van de crematie van Wijnaldum (Fr.)	106
A.G.F.M. CUIJPERS, H.A. GROENENDIJK & P.B. KOOI	
Een grafveld uit de vroege middeleeuwen bij Lellens (Gr.)	109
E. KNOL	
Een nieuw ontdekt vroegmiddeleeuws grafveld: Ulrum-de Capel (Gr.)	112
J.W. BOERSMA	
Een 'inkijkoperatie' in de wierde Heveskes (Gr.)	115
A. JAGER	
Twaalfde-eeuwse bewoningssporen te Suameer (Fr.)	119
A. ZWART	
Thesinge (Gr.) via de boor: veen, klei, woudgrond en het klooster Germania	123
P.B. KOOI	
Op ieder potje past een deksel	127
J. MOLEMA	
Een steenhuis te Midwolda (Oldambt, Gr.)	129
B. HUIZENGA EN A. JAGER	
Onderzoek naar de diaconie van Oost-Vlieland	133
J.M. BOS, J.M. PASVEER EN T.B. VOLKERS	
Uit de illegale snijkamer? Vondelingen uit Hindeloopen (Fr.)	135
A.F.L. VAN HOLK	
Thuishaven Groningen	138

A. Jager

Rondom het Bergumermeer, in de gemeente Tietjerksteradeel, liggen vier dorpen met een esachtige verkaveling: Suameer, Eestrum, Noordermeer, en Oostermeer. Het Bergumermeer is gelegen in het achterland van Oostergo, het noordoostelijk deel van Friesland. In de vroege middeleeuwen was de bewoning van Oostergo beperkt tot de kwelderzone langs de kuststrook. In het achterland eindigt een uitloper van het Drentse keileemplateau met dekzand, gescheiden van de kleiïge kuststrook door een zone laagveen. Aan de oost- en zuidzijde werd het achterland door hoogveen omzoomd. Vanaf de 10e eeuw werd het door venen geïsoleerd gelegen achterland ontgonnen. De kolonisten, afkomstig van de kuststrook, troffen rondom het Bergumermeer hooggelegen zandgronden aan, die geschikt waren voor akkerbouw. Het bij een dorp of gehucht behorende akkercomplex staat rondom het Bergumermeer bekend als ees, ies of iest, vergelijkbaar met de essen in Drenthe. De bijbehorende hoeven werden uitgezet langs de ees, verbonden door één of meer wegen.

Van de eesdorpen rondom het Bergumermeer ligt bij Eestrum in de naam het woord ees al besloten. Bij Suameer duidt de *lestwei*, op de kaart van Schotanus à Sterringa uit 1718 *Den Ees* geheten, eveneens op de aanwezigheid van een ees (fig. 1). De ees van Suameer werd in 1511 voor het eerst genoemd: *gued oppa Ees*.

De kolonisten rondom het Bergumermeer voerden een gemengde boereneconomie, waarbij de nadruk op de akkerbouw lag. Met behulp van bemesting werd de schrale grond vruchtbaar gemaakt. De mest werd verkregen uit potstallen, waarin dieren speciaal voor de mestproductie gehouden werden. De mest werd gemengd met gedroogde heideplaggen. Het vee van de boeren uit Suameer werd geweid op de bij het dorp behorende woeste gronden.

Tot dusver waren geen nederzettingssporen uit de volle middeleeuwen van Tietjerksteradeel bekend. Bij de aanleg van de rondweg om Suameer werden eind september 1994 grondsporen

van twee gebouwen, twee waterputten, en een brandkuil in het cunet aangetroffen. Deze sporen dateren te oordelen naar aardewerkvondsten uit de 12e eeuw, en zijn na overleg met de gemeente en het uitvoerend bedrijf vastgelegd.¹

Dorp en landschap

Volgens de oudste topografische kaart van Tietjerksteradeel (van Schotanus uit 1664) was de bebouwing van Suameer hoofdzakelijk gegroepeerd rond de wegen richting Bergum (in het noorden), en Oostermeer (in het oosten). Het grondgebied strekte zich uit tussen de Groninger vaart/Suameerdermeer in het noorden en met de grens met Smalingerland in het zuiden. In het westen eindigde het dorpsgebied tegen dat van Garijp en in het oosten tegen de Tiekessloot.

Middeleeuwse nederzettingen langs akkers op zandgronden verschoven nog al eens, en Suameer lag in zijn ontstaansfase mogelijk noordelijker, dicht bij de Groninger vaart. Ouder dan de 10e eeuw zal die kernnederzetting niet geweest zijn. Bewijzen hiervoor zijn er echter niet. Van de kerk en het zogenaamde Oud Hof, ten noorden van het dorp, is te weinig bekend om het idee van een eventuele zuidwaartse verplaatsing te ondersteunen. De huidige kerk in de dorpskom werd gebouwd in 1769, maar zou op de plaats van een tufstenen voorganger staan. Ten noordoosten van de huidige kerk wordt op de kaart van Schotanus à Sterringa, en op die van Eekhoff (1858), het Oud Hof vermeld. Wat dit Oud Hof ooit is geweest is niet bekend. Geschreven bronnen laten ons wat dit betreft in de steek. Toekomstig archeologisch onderzoek zal hier licht op moeten werpen. De tufstenen kerk geeft in ieder geval aan dat Suameer al in de 12e eeuw een dorp was. Het dorp wordt 1328 voor het eerst vermeld, als *Suethawald*.

Langs de Groninger vaart was een strook veen, die overging in een zanddek met daarop de ees. De weg naar Oostermeer doorsneed de ees

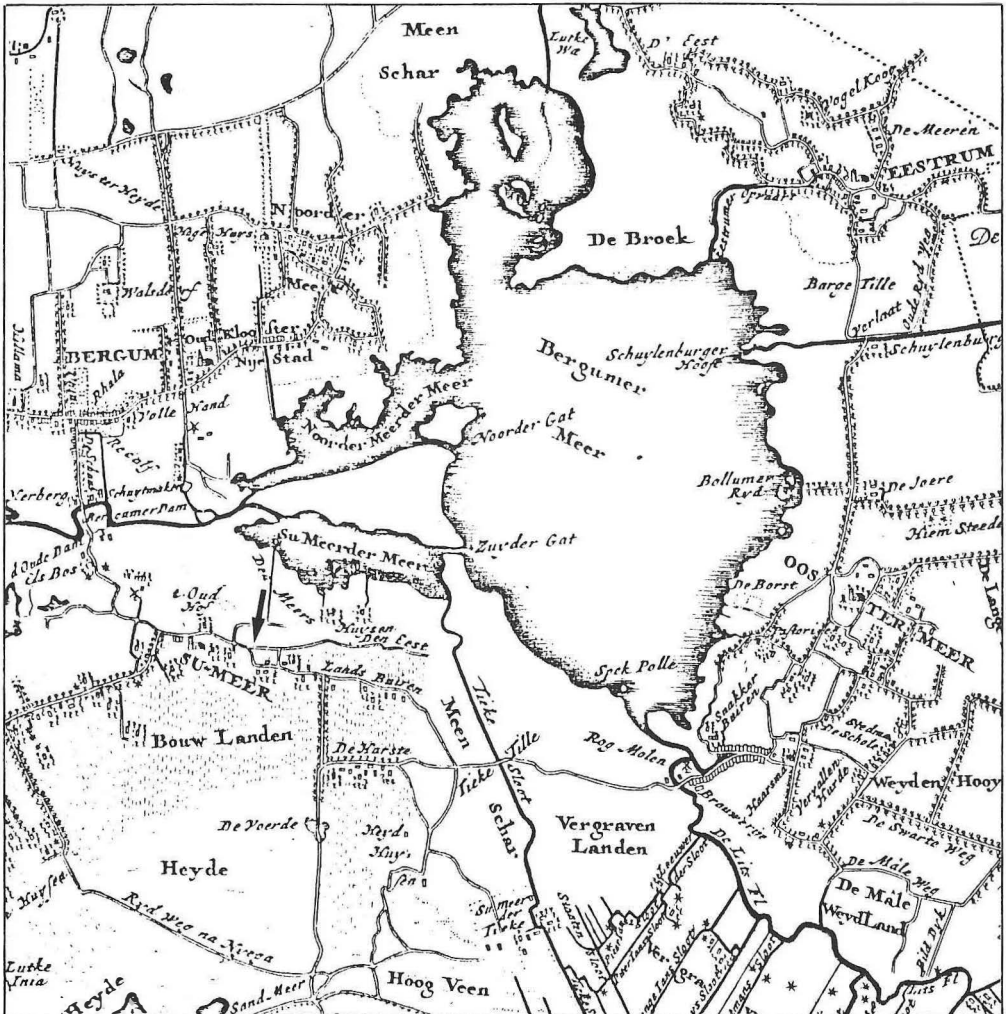

Fig. 1. Uitsnede van de kaart van Tietjerksteradeel van Schotanus à Sterringa.

Ten noorden hiervan lagen grote blokvormige kavels, met daarin onder andere de dorpsbebouwing. Ten zuiden van de weg strekten zich lange smalle percelen uit. De inwoners van Suameer hadden de beschikking over twee velden woeste gronden. Ten zuiden van de ees was een breed heideveld, het Suameerder Heideveld. Ten oosten van de ees, tegen de Tiekessloot, was de meenschar gelegen. De oriëntatie van Suameer, ruwweg oost-west, wordt verklaard door evenredige opdeling van het beschikbare grondgebied. Iedere grondgebruiker kreeg hiervan een strook die

begon bij het veen, over de ees liep, en eindigde bij het heideveld. De eespercelen liepen vrijwel noord-zuid. De bebouwingsas werd haaks op de percelen geprojecteerd. De boerderijen stonden zo dicht mogelijk bij de ees, vanwege de bewerkelijkheid van de grond.

De grondsporen

Het ten behoeve van de rondweg gegraven cunet liep bijna noord-zuid en bood dus - theoretisch -

de mogelijkheid sporen van de kernnederzetting en van de latere dorpsverschuiving te vinden. De belangrijkste sporen in het cunet waren die van de twee gebouwen. Van één gebouw was slechts een enkele rij paalgaten over, die, toen wij kwamen, grotendeels verreden was. Van het andere gebouw kon het grootste deel van de plattegrond worden vastgelegd. Dit gebouw bestond uit een tweetal rijen tegenover elkaar geplaatste paalgaten, die soms dubbel waren. De paalgaten tekenden zich als donkere vlekken in het gele zand af. Ze behoorden toe aan een gebouw waarvan het dak rustte op houten stijlen die in de grond waren ingegraven. De vorm van het gebouw was bijna rechthoekig. De tegenover elkaar staande palen duiden op een gebintconstructie: op de paalparen was een dwarsbalk verankerd. Er waren veel dubbelpalen. Gezien de regelmaat kunnen dit niet alleen herstellingen zijn geweest. Misschien had het gebouw dubbele gebinten.

Van het gebouw zijn ook delen van beide korte zijden opgegraven. De noordkant bestond uit een tweetal palen met een tussenafstand van ca. 85 cm. Aan de zuidkant werd één paalgat opgegraven. Deze palen waren lichter dan die van de lange zijden, zodat de korte wanden mogelijk geen dragende functie hadden, of een lichte constructie droegen.

De oriëntatie van de lengte-as van het gebouw is noord-zuid. De totale lengte van het gebouw was 17,60 m. In de breedte schommelde de afstand van de palen in de paren rond de 4,40 m. Aan de oostkant tekende zich achter een aantal paalgaten een deel van een ingegraven wand af. De vulling hiervan bestond uit een zwarte vette laag met leembrokken. Stellig had het gebouw een vakwerkwand bestaande uit een houten frame van stijlen en regels, met een vakvulling van leem. Van het interieur van het gebouw is niets teruggevonden.

In het zuidelijk deel van het gebouw lag een kuil (fig. 2: A). Dit was een 1 m diepe waterput die zich als een ovaal van 1-1,20 m in het vlak aftekende. Hieromheen was een mantel van zanden leemlaagjes, zodat de kuil totaal ca. 2,10 bij 2,30 m mat. De vulling van de put bestond uit zwarte vette zavel. Ten zuiden hiervan was een afvalkuil (fig. 2: B).

Ruim 70 m ten noorden van genoemde plattegrond lag de andere plattegrond. Hierbij bevonden zich een waterput en een brandkuil.

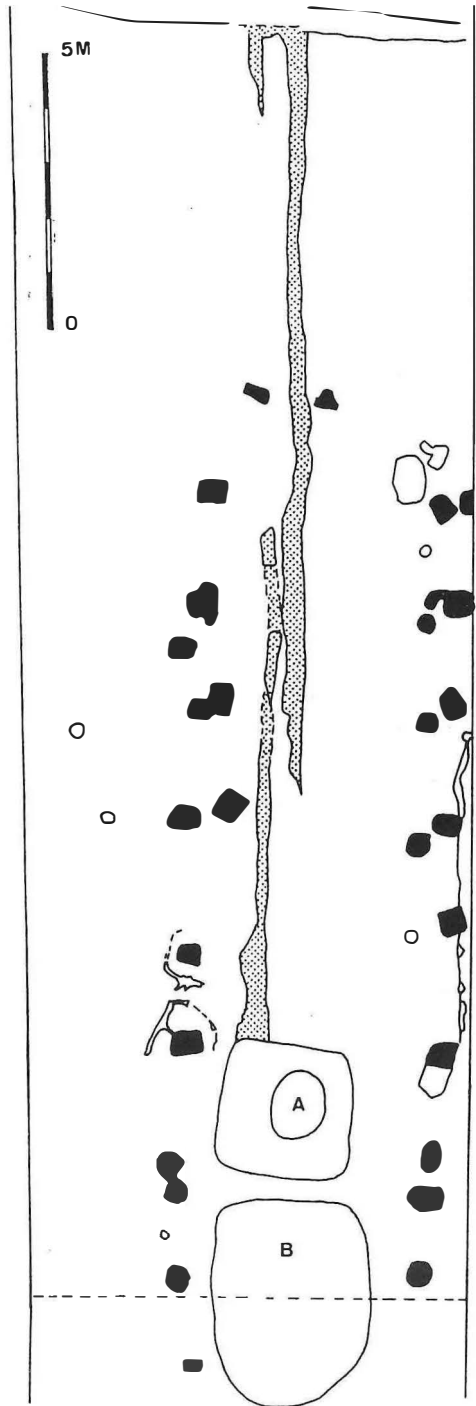

Fig. 2. Plattegrond van de in het cunet aangevonden schuur.

Afgezien van een klompje ijzer met een ondefinieerbare vorm, is alleen aardewerk gevonden. Hierbij is geen importceramiek, maar slechts lokaal gemaakt aardewerk, zogenaamde kogelpotten. De scherven hebben allemaal een gelijksoortig baksel. Dit aardewerk werd grotendeels reducerend gebakken, zodat de breuk grijs-zwart is, maar wel met rode oppervlakten. Deze kleuring betekent dat bij het bakken enige zuurstof toetrad, en dat ijzerrijke klei als grondstof werd gebruikt. De klei werd gemagerd met steengruis.

Het aardewerk vertoont dekselgeulen, standringen, en verscheidene scherven hebben onregelmatige draairingen, zodat de potten waarschijnlijk nagedraaid zijn. Al is beslist nog geen sprake van gedraaid goed, toch is het aardewerk redelijk 'ontwikkeld', zodat het waarschijnlijk uit de 12e eeuw dateert.

De gebouwplattegrond

De door ons vastgelegde plattegrond moet, te oordelen naar de datering en het landschapgebruik, onderdeel van een hoeve zijn geweest. Dit gebouw had geen haard, en derhalve geen woonfunctie. Verder zijn als gezegd geen aanwijzingen voor gebruik gevonden, zoals bijvoorbeeld schotwandjes voor veeboxen, zodat we zijn aangewezen op vergelijkend onderzoek om uit te maken wat voor gebouw dit is geweest.

De zware staanders, de lengte, de rechthoekige plattegrond, de eenschepige plattegrond en de 12e-eeuwse datering, duiden op een verwantschap met Gasselte C1 schuren (Waterbolk & Harsema, 1979: pp. 241-250). Tegen deze vergelijking pleit dat de onderlinge afstand van de palen in de wand (ca. 1,25 m) te weinig is. Deze bedraagt bij dit type schuur namelijk 2,2-2,8 m. Verder zijn Gasselte C1 schuren 5-6 m breed, terwijl die van Suameer 4,4 m is.

De schuur van Suameer moet één bouwlaag en een kap hoog zijn geweest. Door afwezigheid van een haard kon een volledige zolder worden aangebracht. Bij woonhuizen met een haard zonder rookkanaal liet men tegen de kopse gevels van het huis gaten in het dak om de rook te laten ontsnappen. Bij een dergelijke rookkap was een volledige zolder niet mogelijk.

De in het cunet aangetroffen plattegronden lagen minstens 70 m van elkaar. Op beide plaatsen is gelijksoortig aardewerk aangetroffen. De gebouwen hoeven echter niet gelijktijdig gebruikt zijn geweest, maar de datering van het beschikbare aardewerk is te grof om van eventuele periodisering in decennia aan te geven. Gezien de afstand is het aannemelijk dat het hier om gebouwen van afzonderlijke hoeven gaat. Deze hoeven kunnen moeilijk gelijktijdig in gebruik zijn geweest, omdat ze, wat betreft de exploitatierichting van de landerijen, in elkaars verlengde liggen. Het lijkt er dus op dat de ene hoeve de andere aflost, waarbij de noordelijke de oudste zal zijn.

Summary

Near the village of Suameer settlement traces which date from the 12th century were found. The most significant find was the ground plan of a so-called Gasselte-C1 barn. This barn had parallel walls. The traces seem to indicate that the nucleus of the settlement lay more to the north.

Noot

1. Op deze plaats moet een woord van dank worden gericht aan de gemeente Tietjerksteradeel, en in het bijzonder aan J. van der Meer. Verder dank aan J.K. Boschker, die mij attendeerde op deze grondsporen en het vlak schaaft. Tenslotte ben ik de K.R. Henstra erkentelijk omdat hij, met enkele door hem te hulp geroepen amateur-archeologen, assistentie bij het onderzoek heeft verleend.

Literatuur

Waterbolk, H.T. & O.H. Harsema, 1979. Me dieval farmsteads in Gasselte (province of Drenthe), *Palaeohistoria* 21, pp. 227-265.